

## Zmiany jakości wód w rzekach Łutownia i Perebel w Puszczy Białowiejskiej

### Changes of water quality in the Łutownia and Perebel rivers in the Białowieża Primeval Forest

Magdalena Janek

Instytut Badawczy Leśnictwa, Zakład Ekologii Lasu, Sękocin Stary, ul. Braci Leśnej 3, 05-090 Raszyn

Tel. +48 22 7150524, e-mail: M.Janek@ibles.waw.pl

**Abstract.** The aim of the study was to determine changes in water quality, including chemistry of outflow from two rivers: Łutownia and Perebel located in the Białowieża Primeval Forest.

Water chemistry was investigated once in every three months in the years 2011–2014. Catchments differed in forest cover and habitat types. The results of the analysis of river waters were compared with the limit values for each class of water quality as settled by the legal standards.

It was found that the quality of the water in rivers declined due to high concentrations of carbon and nitrogen organic forms. In general, there was observed a decrease of the concentration of organic nitrogen and an increase of the concentration of mineral nitrogen, especially in the Perebel catchment area.

**Keywords:** water quality, water chemistry, river, the Białowieża Primeval Forest

## 1. Wstęp

Ocenia się, że warunki wodne należą do najważniejszych czynników, które ukształtowały ekosystem Puszczy Białowiejskiej i decydują o jego stanie i trwałości. Dotyczy to zarówno ilości, jak i jakości wód. Zasoby wodne w Puszczy systematycznie zmniejszają się, a jedną z głównych przyczyn tego zjawiska jest wzrost temperatury powietrza. W konsekwencji dochodzi do obniżenia poziomu wody gruntowej, wysychania cieków i małych zbiorników wodnych, a także przesychnienia gleb i mineralizacji substancji organicznej. Już kilka lat temu wskazywano, że utrzymanie trendu przesychnienia siedlisk stanowi zagrożenie dla trwałości ekosystemów Białowiejskiego Parku Narodowego (BPN).

Prowadzone badania w latach 2009–2010 wykazały, że jakość wód w rzekach i zbiornikach wodnych na terenie BPN oraz wód podziemnych wymagają poprawy (Pierzgalski et al. 2010). Jakość wody w Narewce, największej rzece w BPN, według standardów Ramowej dyrektywy wodnej Unii Europejskiej, określono jako stan „zły”, a zła jakość wód stanowi szczególnie duże zagrożenie dla funkcjonowania ekosystemów wodnych.

Na terenie Puszczy Białowiejskiej prowadzono także badania mające na celu identyfikację, ocenę intensywności oddziaływania oraz klasyfikację źródeł kształtujących chemizm wód rzeki Narewka (Miniuk 1998; Skorbiłowicz et al. 2008).

Określono strefy mające negatywny wpływ na chemizm wód Narewki, do których zaliczono miasto Białowieża, Puszcę Białowiejską oraz obszary działalności rolniczej (w dół rzeki, poza Puszcą Białowiejską). Udowodniono, że na jakość wody w rzece wpływają obszary bagienno-torfowe, które emitują niektóre formy azotu (azot amonowy i azotynowy) w wyniku mineralizacji utworów glebowych.

Celem badań wykonanych w okresie 2011–2014 było określenie zmian jakości i zróżnicowania chemizmu wód płynących w dwóch rzekach – Łutownia i Perebel w Puszczy Białowiejskiej (Malzahn et al. 2015).

## 2. Obiekt badań

Zlewnie rzek Łutownia i Perebel różnią się lesistością oraz występującymi w ich granicach siedliskowymi typami lasów (tab. 1). Rzeką Łutownia jest lewostronnym dopływem rzeki Narewki, która wpływa do Narwi. Łutownia posiada kilka dopływów, z których większość okresowo wysycha. Dwa dopływy Krynica i Dubitka są dopływami całorocznymi. Zlewnia Łutowni charakteryzuje się wysoką lesistością – 92%. Tereny nieleśne tworzą polany śródleśne wsi Teremiski i Budy oraz tereny rolne i łąkowe położone w północno-zachodniej części zlewni. Rzeką Perebel jest prawym dopływem rzeki Leśna Prawa i poprzez Bug należy również do

dorzecza Narwi. Lesistość zlewni wynosi 66%. Grunty nieleśne znajdują się w górnej części zlewni i tworzą je głównie grunty wsi Długi Bród, Zabagonie, Piaski i Witowo. W zlewni rzeki Perebel występuje przewaga siedlisk borowych, częściowo zmeliorowanych w przeszłości. W korycie ciek w 2005 roku wybudowano kilka progów, których zadaniem jest spowolnienie odpływu wody ze zlewni. Perebel stanowi istotne źródło zasilania zbiornika Topiło.

### 3. Materiał i metody badań

Próby wód do oceny jakości pobierano raz na kwartał w latach hydrologicznych 2011–2014 w dwóch stałych miejscach (przy wodowskazach):

- z rzeki Łutownia w profilu Pogorzelce,
- z rzeki Perebel w profilu Topiło.

Analizy właściwości fizykochemicznych prób wody wykonywano w Laboratorium Chemii Środowiska Przyrodniczego Instytutu Badawczego Leśnictwa. Zakres analiz, metody badawcze oraz stosowane normy i procedury były następujące:

- wskaźnik pH – metoda potencjometryczna (PN-C-04642-7:1999),
- przewodność elektrolityczna (EC) – metoda konduktometryczna (PN-EN-27888:1999),
- stężenie anionów: chlorkowych (Cl<sup>-</sup>), azotanowych (NO<sub>3</sub><sup>-</sup>), siarczanowych (SO<sub>4</sub><sup>2-</sup>), fosforanowych (PO<sub>4</sub><sup>3-</sup>) – metoda chromatografii jonowej IC (PN-EN ISO 10304-1:2009),
- stężenie kationu amonowego (NH<sub>4</sub><sup>+</sup>) – metoda chromatografii jonowej IC (PN-EN ISO 14911:2002),
- stężenia pierwiastków: Ca, Mg, Na, K, Fe, Al, Mn, Zn, Cu, Cd, Pb – metoda emisyjnej spektrometrii atomowej ze wzbudzeniem w plazmie indukcyjnie sprzężonej ICP-OES (PN-EN ISO 11885:2009),
- stężenie rozpuszczonego węgla organicznego (RWO) – metoda spektrofotometrii w zakresie podczerwieni (PN-EN 1484:1999),
- stężenie azotu związanego (TNb) – metoda chemiluminescencji (PN-EN 12260:2004).

Wyniki analiz wód rzecznych porównywano z wartościami granicznymi zawartymi w „Rozporządzeniu Ministra Śro-

**Tabela 1. Charakterystyka zlewni badawczych na terenie Puszczy Białowieskiej**

Table 1. Characteristics of research catchments in the Białowieża Primeval Forest

Charakterystyka zlewni Characteristic of catchment	Jednostka Unit	Rzeka / River	
		Łutownia	Perebel
<b>Długość ciek</b> Length of the river	km	14,8	4,7
<b>Powierzchnia zlewni</b> Catchment area	km <sup>2</sup>	119,5	17,5
<b>Gęstość sieci rzecznej</b> Density of river network	km·km <sup>-2</sup>	0,563	0,736
<b>Położenie źródła rzeki</b> Altitude of river source	m n.p.m. m a.s.l.	164	162
<b>Położenie profilu hydrometrycznego</b> Altitude of hydrometric profile	m n.p.m. m a.s.l.	150	158
<b>Lesistość zlewni</b> Forest cover catchment	%	91,6	65,9
<b>Siedliska borowe</b> Coniferous habitats	%	9,9	31,1
<b>Siedliska lasowe</b> Broadleaved forest habitats	%	73,5	24,5
<b>Olsy</b> Riparian forests	%	8,2	10,3
<b>Siedliska świeże</b> Fresh habitats	%	64,0	43,3
<b>Siedliska wilgotne</b> Wetland habitats	%	27,6	22,6
<b>Pola i łąki</b> Fields and meadows	%	8,4	34,1

dowiska z dnia 22 października 2014 r. w sprawie sposobu klasyfikacji stanu jednolitych części wód powierzchniowych oraz środowiskowych norm jakości dla substancji priorytetowych” (Dz.U.2014 poz. 1482).

Wymienione wyżej rozporządzenie, jak i jego wcześniejsze wersje z roku 2008 (Dz.U.2008 nr 162 poz. 1008) oraz z roku 2011 (Dz.U.2011 nr 257 poz. 1545), dotyczące sposobu klasyfikacji stanu jednolitych części wód powierzchniowych, zostały wprowadzone w Polsce w ramach wdrażania Dyrektywy 2000/60/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2000 r. ustanawiającej ramy wspólnotowego działania w dziedzinie polityki wodnej, czyli tzw. Ramowej dyrektywy wodnej (RDW). Nadrzędnym i podstawowym celem RDW jest przeciwdziałanie zanieczyszczeniu wód i osiągnięcie ich dobrego stanu poprzez określenie i wdrożenie działań w ramach zintegrowanych programów gospodarki wodnej w państwach członkowskich Unii Europejskiej.

#### 4. Wyniki i dyskusja

Wyniki analiz wód pobranych z rzek zamieszczono w tabelach 2–3. Spośród elementów fizykochemicznych, dla których w kolejnych rozporządzeniach dotyczących sposobu klasyfikacji stanu jednolitych części wód powierzchniowych, podano wartości graniczne wskaźników jakości wód, badano: pH, przewodność elektrolityczną (EC) oraz stężenia  $\text{SO}_4$ , Cl, Ca, Mg, N-NH<sub>4</sub>, N-NO<sub>3</sub>. Analizowano także rozpuszczony węgiel organiczny (RWO), którego zawartość porównano z granicami dopuszczalnych stężeń dla ogólnego węgla organicznego (OWO). Wśród wskaźników charakteryzujących warunki tlenowe i zanieczyszczenia organiczne, rozporządzenie określa granice jedynie dla zawartości ogólnego węgla organicznego w wodzie. Otrzymane wyniki RWO można porównać z wartościami granicznymi OWO, pamiętając jednak, że według danych literaturowych na sumę OWO

**Tabela 2. Wyniki analiz fizykochemicznych prób wody z rzeki Łutownia w latach 2011–2014 oraz granice dla I i II klasy jakości wód**  
Table 2. The results of physicochemical analysis of water samples from the Łutownia river in 2011–2014 and limits for class I and II of water quality

Kwartał / Rok Quarter / Year	EC μS·cm <sup>-1</sup>	pH	H	Cl <sup>-</sup>	SO <sub>4</sub> <sup>2-</sup>	S-SO <sub>4</sub> <sup>2-</sup>	NO <sub>3</sub> <sup>-</sup>	N-NO <sub>3</sub> <sup>-</sup>	PO <sub>4</sub> <sup>3-</sup>	P-PO <sub>4</sub> <sup>3-</sup>	NH <sub>4</sub> <sup>+</sup>
II / 2011	260	7,76	0,000017	2,79	7,10	2,37	0,461	0,104	0,000	0,000	0,078
III / 2011	353	8,19	0,000006	2,33	5,71	1,91	0,321	0,073	0,084	0,028	0,072
IV / 2011	393	8,20	0,000006	4,03	16,20	5,41	0,000	0,000	0,000	0,000	0,008
I / 2012	354	7,62	0,000024	3,81	15,86	5,29	0,785	0,177	0,000	0,000	0,008
II / 2012	332	7,69	0,000020	2,09	4,97	1,66	0,249	0,056	0,000	0,000	0,109
IV / 2012	236	7,97	0,000011	3,63	4,67	1,56	0,661	0,149	0,000	0,000	0,028
I / 2013	157	9,28	0,000001	1,63	7,27	2,43	1,626	0,367	0,000	0,000	0,031
II / 2013	291	7,96	0,000011	2,68	8,17	2,73	0,035	0,008	0,000	0,000	0,045
III / 2013	384	7,51	0,000031	2,65	5,88	1,96	0,336	0,076	0,046	0,015	0,041
IV / 2013	188	8,26	0,000005	3,00	11,10	3,70	0,687	0,155	0,000	0,000	0,016
I / 2014	302	8,42	0,000004	2,26	5,11	1,71	1,453	0,328	0,000	0,000	0,019
II / 2014	264	8,01	0,000010	1,98	3,90	1,30	0,347	0,078	0,000	0,000	0,114
III / 2014	281	7,93	0,000012	9,15	27,53	9,19	0,229	0,052	0,000	0,000	0,047
IV / 2014	202	7,48	0,000033	5,49	23,75	7,93	0,229	0,052	0,000	0,000	0,037
<b>Min.</b>	157	7,48	0,000001	1,63	3,90	1,30	0,000	0,000	0,000	0,000	0,008
<b>Max.</b>	393	9,28	0,000033	9,15	27,53	9,19	1,626	0,367	0,084	0,028	0,114
<b>Śr. / Mean</b>	286	7,86	0,000014	3,39	10,52	3,51	0,530	0,120	0,009	0,003	0,047
<b>Odch. std. / Stand.dev.</b>	73		0,000010	1,94	7,52	2,51	0,486	0,110	0,025	0,008	0,035
<b>Wsp. zmien. / Coeff.of var.</b>	26%		74%	57%	72%	72%	92%	92%	267%	267%	74%
<b>Granica/Limit I</b>	1000	6,0-8,5	-	200	150	-	-	2,2	0,2	-	-
<b>Granica/Limit II</b>	1500	6,0-9,0	-	300	250	-	-	5,0	0,31	-	-

w większości składa się zawartość RWO, zaś niewielką tylko część stanowi zawieszony węgiel organiczny.

Ponadto, spośród wskaźników jakości wód z grupy substancji szczególnie szkodliwych dla środowiska wodnego, badano stężenia: Zn, Cu i Al, zaś spośród chemicznych wskaźników jakości wód – stężenia: Cd i Pb.

Większość wskaźników fizykochemicznych badanych wód mieściła się w granicach ustalonych dla wód I klasy jakości – w zakresie: pH, przewodność elektrolityczna oraz stężenia  $\text{SO}_4$ , Cl, Ca, Mg, N- $\text{NH}_4$ , N- $\text{NO}_3$ .

W całym okresie badań wartości pH wód wahały się w granicach 7–8,5 (wody I klasy jakości). Tylko w jednej próbie pobranej z rzeki Łutownia w I kwartale 2013 r. pH było wyższe od 9,0, czyli powyżej granicy dla II klasy jakości (w Rozporządzeniu wartości granicznych dla klas III–V nie ustalono). Przewodność elektrolityczna wód w obu rzekach zawierała się w granicach 150–450  $\mu\text{S}\cdot\text{cm}^{-1}$ , była więc

znacznie niższa od wartości dopuszczalnej dla wód I klasy jakości (1000  $\mu\text{S}\cdot\text{cm}^{-1}$ ). Podobnie, daleko poniżej granic dla wód I klasy jakości, kształtowały się stężenia jonów siarczanowych i chlorkowych w wodach obu rzek. Maksymalne stężenie siarczanów odnotowano w wodzie z rzeki Perebel – 35  $\text{mg}\cdot\text{dm}^{-3}$  (przy dopuszczalnej wartości 150  $\text{mg}\cdot\text{dm}^{-3}$ ). Największe zaś stężenia chlorków – 9  $\text{mg}\cdot\text{dm}^{-3}$  stwierdzono w rzece Łutowni (przy dopuszczalnej wartości 200  $\text{mg}\cdot\text{dm}^{-3}$ ). Stężenia wapnia w obu rzekach były zbliżone: od 30 do 80  $\text{mg}\cdot\text{dm}^{-3}$ , przy dopuszczalnej wartości 100  $\text{mg}\cdot\text{dm}^{-3}$  dla wód I klasy jakości. Stężenia magnezu były zazwyczaj wyższe w wodzie z rzeki Łutownia, ale pomiary dla obu rzek w całym okresie badań nie przekraczały 11  $\text{mg}\cdot\text{dm}^{-3}$ , przy dopuszczalnej wartości 50  $\text{mg}\cdot\text{dm}^{-3}$ . Stężenia azotu amonowego oraz azotanowego także nie powodowały obniżenia klasy wód w rzekach. Maksymalne stężenie azotu amonowego stwierdzono w II kwartale 2014 r. w rzece Perebel – 0,61  $\text{mg}\cdot\text{dm}^{-3}$  (przy do-

N- $\text{NH}_4^+$	Ca	Mg	Na	K	Fe	Al	Mn	Cd	Cu	Pb	Zn	RWO	TNb
mg·dm <sup>-3</sup>													
0,061	48,5	5,74	2,31	1,20	0,293	0,006	0,001	0,00003	0,0077	0,0613	0,027	34,17	1,79
0,056	64,8	8,77	3,06	1,02	0,084	0,003	0,014	0,00008	0,0057	0,0468	0,035	22,06	1,75
0,006	72,8	9,71	3,65	1,36	0,030	0,007	0,006	0,00000	0,0133	0,0019	0,050	11,50	0,82
0,006	59,9	7,61	3,49	1,27	0,301	0,011	0,021	0,00000	0,0165	0,0004	0,048	14,33	1,26
0,085	71,3	10,56	3,74	0,80	0,039	0,006	0,201	0,00000	0,0143	0,0014	0,034	13,57	1,23
0,022	34,6	9,90	4,04	1,87	0,015	0,005	0,006	0,00003	0,0006	0,0021	0,028	10,64	0,64
0,024	30,9	3,19	1,41	0,79	0,039	0,013	0,012	0,00002	0,0005	0,0038	0,033	9,48	0,81
0,035	55,9	6,65	2,84	1,47	0,111	0,012	0,001	0,00001	0,0011	0,0028	0,033	21,86	1,02
0,032	66,1	10,52	4,88	1,66	0,012	0,007	0,002	0,00001	0,0007	0,0067	0,050	5,80	0,42
0,012	39,7	4,67	2,40	0,90	0,130	0,007	0,006	0,00011	0,0026	0,0006	0,019	18,57	0,93
0,015	59,4	7,58	3,43	0,88	0,045	0,005	0,003	0,00013	0,0021	0,0023	0,035	14,61	1,02
0,088	50,0	8,12	3,70	0,97	0,029	0,001	0,178	0,00006	0,0021	0,0021	0,011	13,36	0,86
0,037	49,3	3,81	3,87	1,67	0,311	0,012	0,017	0,00010	0,0018	0,0025	0,028	30,54	1,55
0,029	37,4	2,84	2,88	0,33	0,162	0,013	0,010	0,00054	0,0026	0,0014	0,019	25,78	1,29
0,006	30,9	2,84	1,41	0,33	0,012	0,001	0,001	0,00000	0,0005	0,0004	0,011	5,80	0,42
0,088	72,8	10,56	4,88	1,87	0,311	0,013	0,201	0,00054	0,0165	0,0613	0,050	34,17	1,79
0,036	52,9	7,12	3,26	1,16	0,114	0,008	0,034	0,00008	0,0051	0,0097	0,032	17,59	1,10
0,027	13,7	2,70	0,86	0,42	0,111	0,004	0,066	0,00014	0,0056	0,0191	0,012	8,29	0,40
74%	26%	38%	26%	37%	97%	51%	194%	175%	110%	196%	36%	47%	37%
0,78	100	50	-	-	-	0,4	-	0,00045	0,05	0,0072	1	15	5
1,56	200	100	-	-	-	0,4	-	0,00045	0,05	0,072	1	20	10

puszczalnej wartości dla wód I klasy jakości:  $0,78 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$ ). Najwyższe stężenia azotu azotanowego w wodach obu rzek wystąpiły w I kwartale 2013 r., ale były one znacznie niższe od wartości granicznej  $2,2 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$ . Również stężenia glinu, cynku i miedzi, jak i stężenia kadmu nie przekraczały zazwyczaj wartości granicznych, których przekroczenie obniżyłoby ocenę jakości wód.

Czynnikiem pogarszającym jakość wód w obu rzekach było stężenie rozpuszczonego węgla organicznego (RWO), które w większości przekraczało granicę  $15 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$  (granica dopuszczalnego stężenia OWO dla I klasy jakości wód w ciekach naturalnych na obszarach pod wpływem procesów torfotwórczych), a wielu przypadkach także granicę  $20 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$  (analogiczna granica dla II klasy jakości wód). Około połowa prób pobranych z rzeki Perebel oraz  $\frac{1}{3}$  prób pobranych z rzeki Łutownia wykazywały stężenie RWO w granicach  $20\text{--}65 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$ .

Na podstawie przeprowadzonych badań wody rzek można zaliczyć do:

- I klasy: Łutownia w latach 2012 i 2013,
- II klasy: Perebel w latach 2012 i 2014,
- III klasy: Perebel w latach 2011 i 2013 oraz Łutownia w latach 2011 i 2014.

Porównując chemizm wód w obu ciekach, zauważyć można, że wody rzeki Perebel były nieco mniej zasadowe niż wody rzeki Łutownia (średnie pH było niższe o 0,38). Jednocześnie, przy niewielkich różnicach w przewodności elektrolitycznej (ok. 10%), świadczącej o ogólnej mineralizacji wód, ze zlewni rzeki Perebel odpływają wody o znacznie wyższych stężeniach jonów: fosforanowych (873%), żelaza (451%), amonowych (349%), kadmu (238%), glinu (228%), manganu (217%), rozpuszczonego węgla organicznego (150%) oraz o nieco wyższych stężeniach azotu całkowitego (138%), jonów siarczanowych (133%) i chlorkowych (120%). Ze zlewni Łutowni natomiast odpływają wody o wyraźnie wyższych stężeniach magnezu (174%), miedzi (173%), azotanów (133%), potasu (131%) i cynku (118%).

**Tabela 3. Wyniki analiz fizykochemicznych prób wody z rzeki Perebel w latach 2011–2014 oraz granice dla I i II klasy jakości wód**  
Table 3. The results of physicochemical analysis of water samples from the Perebel river in 2011–2014 and limits for class I and II of water quality

Kwartał / Rok Quarter / Year	EC	pH	H	Cl <sup>-</sup>	SO <sub>4</sub> <sup>2-</sup>	S-SO <sub>4</sub> <sup>2-</sup>	NO <sub>3</sub> <sup>-</sup>	N-NO <sub>3</sub> <sup>-</sup>	PO <sub>4</sub> <sup>3-</sup>	P-PO <sub>4</sub> <sup>3-</sup>	NH <sub>4</sub> <sup>+</sup>
	μS·cm <sup>-1</sup>	-									
II / 2011	189	8,09	0,000008	4,98	12,72	4,25	0,000	0,000	0,000	0,000	0,037
III / 2011	304	7,37	0,000043	5,37	3,66	1,22	0,036	0,008	0,229	0,075	0,099
IV / 2011	239	7,69	0,000020	2,84	17,42	5,82	0,322	0,073	0,134	0,044	0,172
I / 2012	198	7,26	0,000055	5,81	23,80	7,94	0,205	0,046	0,000	0,000	0,032
II / 2012	260	7,94	0,000011	3,33	13,29	4,44	0,996	0,225	0,150	0,049	0,395
I / 2013	263	7,19	0,000065	6,74	35,20	11,75	1,118	0,253	0,000	0,000	0,021
II / 2013	229	7,34	0,000046	5,25	18,84	6,29	0,068	0,015	0,053	0,017	0,042
III / 2013	230	7,47	0,000034	2,67	14,27	4,76	0,573	0,129	0,208	0,068	0,100
IV / 2013	277	8,46	0,000003	4,59	8,49	2,83	0,613	0,139	0,064	0,021	0,019
I / 2014	277	7,99	0,000010	3,23	5,75	1,92	0,398	0,090	0,059	0,019	0,379
II / 2014	224	7,10	0,000079	2,49	5,65	1,88	0,607	0,137	0,000	0,000	0,784
III / 2014	455	7,77	0,000017	2,81	7,88	2,63	0,204	0,046	0,000	0,000	0,033
IV / 2014	262	7,37	0,000043	3,02	15,12	5,05	0,030	0,007	0,156	0,051	0,006
<b>Min.</b>	189	7,10	0,000003	2,49	3,66	1,22	0,000	0,000	0,000	0,000	0,006
<b>Max.</b>	455	8,46	0,000079	6,74	35,20	11,75	1,118	0,253	0,229	0,075	0,784
<b>Śr. / Mean</b>	262	7,48	0,000033	4,09	14,01	4,68	0,398	0,090	0,081	0,026	0,163
<b>Odch. std. / Stand.dev.</b>	66		0,000024	1,42	8,64	2,89	0,366	0,083	0,084	0,028	0,228
<b>Wsp. zmien. / Coeff.of var.</b>	25%		72%	35%	62%	62%	92%	92%	104%	104%	140%
<b>Granica/Limit I</b>	1000	6,0-8,5	-	200	150	-	-	2,2	0,2	-	-
<b>Granica/Limit II</b>	1500	6,0-9,0	-	300	250	-	-	5,0	0,31	-	-

Azot organiczny stanowi różnicę między całkowitym azotem związanym (TNb) a sumą mineralnych form azotu ( $N_{\min}$ ), w tym przypadku azotu azotanowego i amonowego. W powyższym równaniu przyjęto założenie, że w badanych wodach azot w postaci azotynowej nie występuje lub jego stężenie jest tak małe, że można je pominąć. Założenie takie jest prawidłowe, jeśli jakość wód nie pogorszyła się znacząco od czasu badań wykonanych wiosną 2010 r. na terenie Puszczy Białowieskiej dla Narewki i kilku jej dopływów. W badaniach tych analizy chemiczne, wykonane dla 11 punktów pomiarowych, wykazały brak obecności azotu azotynowego (Pierzgałski et al. 2010). Stężenie azotu organicznego ( $N_{\text{org}}$ ) obliczono za pomocą wzorów:

$$N_{\text{org}} = \text{TNb} - N_{\min}$$

$$N_{\min} = N_{\text{NO}_3} + N_{\text{NH}_4} \quad (\text{gd}y N_{\text{NO}_2} = 0),$$

gdzie:

$N_{\text{org}}$  – azot organiczny,

TNb – całkowity azot związany,

$N_{\min}$  – azot mineralny,

$N_{\text{NO}_3}$  – azot azotanowy,

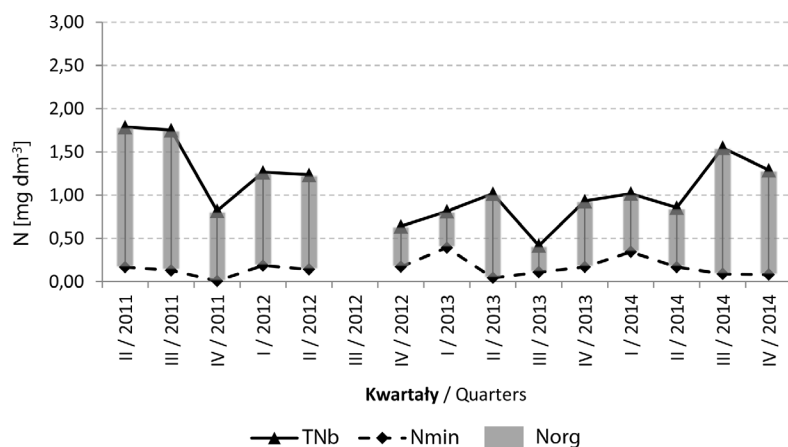
$N_{\text{NH}_4}$  – azot amonowy,

$N_{\text{NO}_2}$  – azot azotynowy.

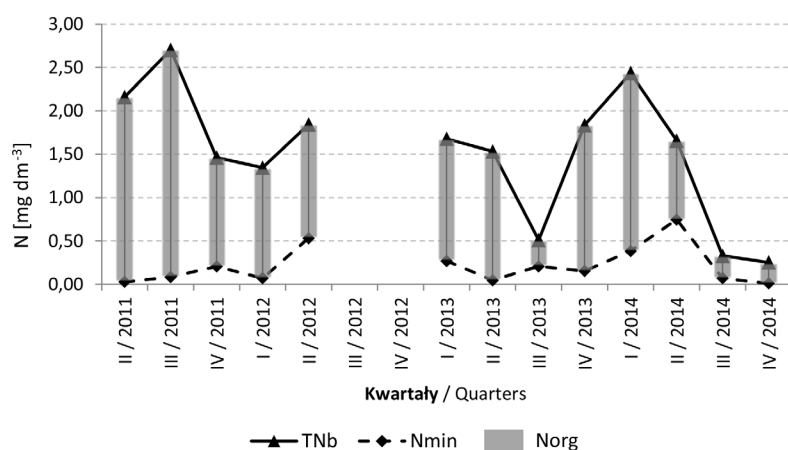
Obliczone stężenie azotu organicznego było znaczące, a jego wielkość obrazują ryciny 1–2. W wodach rzeki Łutownia stężenie  $N_{\text{org}}$  wahało się w granicach 0,31–1,62 mg·dm<sup>-3</sup>, zaś w wodach rzeki Perebel wahało się w granicach 0,24–2,62 mg·dm<sup>-3</sup>. We wszystkich terminach organiczna forma azotu była dominująca.

Po analizie wszystkich badanych wskaźników fizykochemicznych trzeba stwierdzić, że w większości nie zaznaczają się żadne trendy zmian, ani wyraźne zmienności sezonowe. Jedynie w przypadku stężeń TNb w wodach rzeki Łutownia oraz TNb i RWO w wodach rzeki Perebel występują trendy malejące (ryc. 3–4). Na podstawie wykonanych obliczeń można również stwierdzić, że w obu rzekach zmniejsza się stężenie azotu orga-

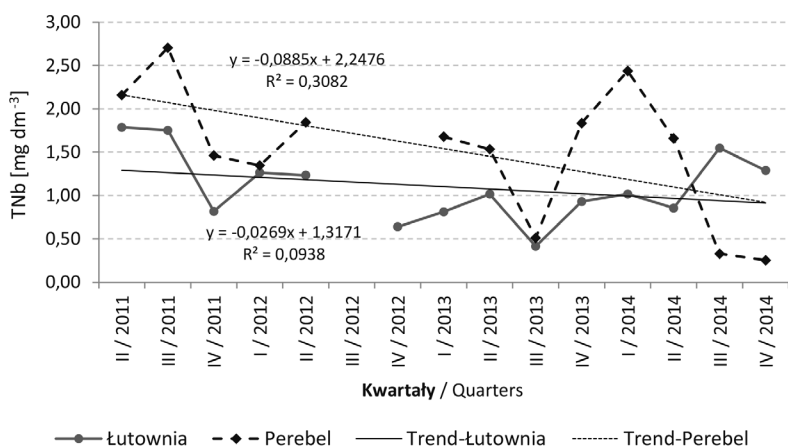
N-NH <sub>4</sub> <sup>+</sup>	Ca	Mg	Na	K	Fe	Al	Mn	Cd	Cu	Pb	Zn	RWO	TNb
mg·dm <sup>-3</sup>													
0,029	50,5	3,73	3,19	0,49	0,456	0,019	0,003	0,00020	0,0056	0,0458	0,026	45,14	2,16
0,077	65,0	3,93	2,45	0,46	1,931	0,026	0,339	0,00108	0,0061	0,0425	0,034	65,25	2,70
0,133	43,0	4,01	2,95	0,71	0,039	0,019	0,225	0,00000	0,0006	0,0250	0,015	16,47	1,46
0,025	35,7	3,11	2,79	0,91	0,127	0,015	0,022	0,00000	0,0113	0,0012	0,031	19,67	1,35
0,307	47,1	3,94	3,09	0,90	0,173	0,010	0,092	0,00010	0,0028	0,0015	0,022	19,94	1,84
0,017	53,3	4,15	3,66	1,22	1,227	0,034	0,003	0,00022	0,0002	0,0017	0,052	30,82	1,68
0,033	48,0	3,75	3,58	0,83	0,350	0,020	0,004	0,00004	0,0002	0,0024	0,023	32,03	1,53
0,078	41,8	3,75	3,14	0,84	0,059	0,005	0,012	0,00008	0,0001	0,0019	0,022	5,58	0,51
0,015	54,7	3,64	3,42	0,28	0,650	0,020	0,000	0,00022	0,0027	0,0014	0,015	31,53	1,84
0,294	55,8	3,75	2,69	0,24	0,713	0,015	0,070	0,00018	0,0018	0,0016	0,017	43,41	2,44
0,609	41,2	1,07	1,85	2,39	0,751	0,039	0,138	0,00020	0,0034	0,0055	0,058	18,56	1,66
0,025	75,7	10,35	4,45	1,38	0,020	0,003	0,014	0,00001	0,0021	0,0030	0,015	7,50	0,33
0,005	44,4	3,98	3,03	0,79	0,200	0,004	0,039	0,00014	0,0015	0,0032	0,025	7,78	0,25
0,005	35,7	1,07	1,85	0,24	0,020	0,003	0,000	0,00000	0,0001	0,0012	0,015	5,58	0,25
0,609	75,7	10,35	4,45	2,39	1,931	0,039	0,339	0,00108	0,0113	0,0458	0,058	65,25	2,70
0,127	50,5	4,09	3,10	0,88	0,515	0,018	0,074	0,00019	0,0029	0,0105	0,027	26,44	1,52
0,177	10,8	2,04	0,63	0,56	0,555	0,011	0,104	0,00028	0,0032	0,0162	0,014	17,35	0,76
140%	21%	50%	20%	64%	108%	62%	140%	148%	107%	154%	50%	66%	50%
0,78	100	50	-	-	-	0,4	-	0,00045	0,05	0,0072	1	15	5
1,56	200	100	-	-	-	0,4	-	0,00045	0,05	0,072	1	20	10



Rycina 1. Stężenia całkowitego azotu związanego (TNb), azotu mineralnego (N<sub>min</sub>) i azotu organicznego (N<sub>org</sub>) w wodach rzeki Łutownia w latach 2011–2014  
Figure 1. Concentrations of total bound nitrogen (TNb), mineral nitrogen (N<sub>min</sub>) and organic nitrogen (N<sub>org</sub>) in the waters of the Łutownia river in 2011–2014



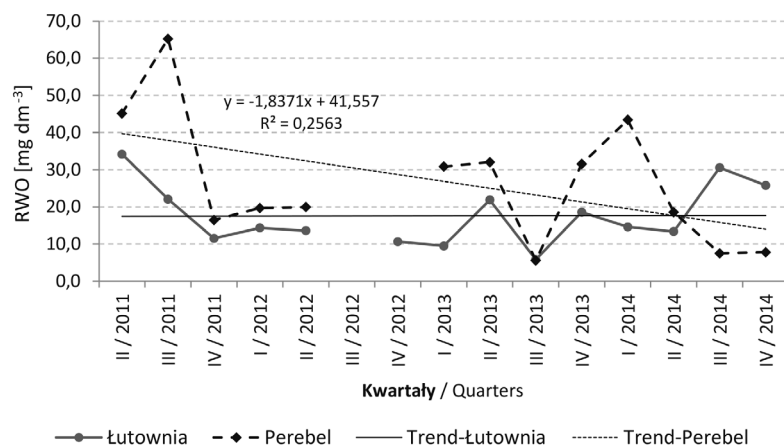
Rycina 2. Stężenia całkowitego azotu związanego (TNb), azotu mineralnego (N<sub>min</sub>) i azotu organicznego (N<sub>org</sub>) w wodach rzeki Perebel w latach 2011–2014  
Figure 2. Concentrations of total bound nitrogen (TNb), mineral nitrogen (N<sub>min</sub>) and organic nitrogen (N<sub>org</sub>) in the waters of the Perebel river in 2011–2014



Rycina 3. Zmiany stężenia całkowitego azotu związanego – TNb (oraz ich trend liniowy) w wodach rzek: Łutownia i Perebel w latach 2011–2014  
Figure 3. Changes in concentrations of total bound nitrogen – TNb (and their linear trend) in the waters of rivers: Łutownia and Perebel in 2011–2014

nicznego oraz wzrasta stężenie azotu mineralnego. We wszystkich przypadkach zmiany zachodzą szybciej w wodach rzeki Perebel (wartości bezwzględne współczynników skośności linii trendów są większe), w zlewni której ponad 30% stanowią siedliska borowe i również ponad 30% – grunty nieleśne. Choć stężenie rozpuszczonego węgla organicznego w obu rzekach jest znaczące, należy zauważyć, że węgiel ten pochodzi ze źródeł naturalnych, a jego stężenie nie przekracza wartości stwierdzanych w innych, czystych rzekach leśnych Puszczy Białowieskiej (Pierzgalski et al. 2010; Malzahn et al. 2014).

Rozpuszczony węgiel organiczny (RWO) występujący w naturalnych wodach składa się w około 90% ze złożonej mieszaniny związków humusowych, począwszy od kwasów o krótkim łańcuchu do dużych cząsteczek substancji humusowych (Moore et al. 2003). Powstawanie i przemieszczanie się w glebach RWO jest ważnym procesem przemian glebowej materii organicznej oraz obiegu węgla między ekosystemami. Liczącym się źródłem RWO w wodach rzek są gleby torfowe. Zarówno w Europie, jak i Ameryce Północnej już od kilkudziesięciu lat obserwuje się zwiększenie stężenia RWO



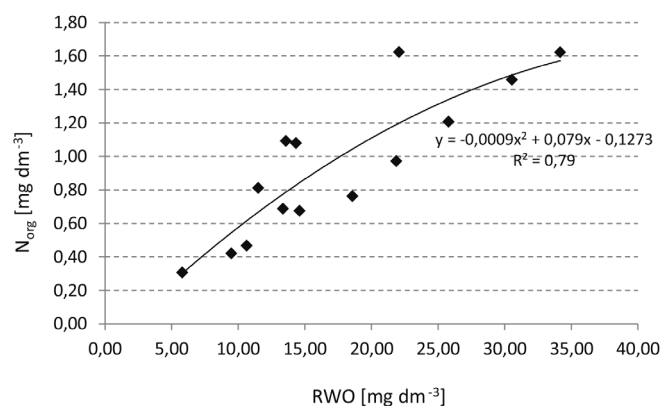
Rycina 4. Zmiany stężenia rozpuszczonego węgla organicznego – RWO (oraz ich trend liniowy) w wodach rzek: Łutownia i Perebel w latach 2011–2014

Figure 4. Changes in concentrations of dissolved organic carbon – RWO (and their linear trend) in the waters of rivers: Łutownia and Perebel in 2011–2014

w wodach powierzchniowych (Sapek 2009), co nie potwierdziło się jednak w przedstawionych czteroletnich badaniach, być może ze względu na zbyt krótki okres badań.

Dla powyższych interpretacji istotny jest fakt, że około 20% powierzchni Puszczy Białowieskiej zajmują gleby hydrogeniczne. Stanowią one odrębną grupę gleb, w których główną masę stanowi substancja organiczna, a powstające w wyniku zmiany warunków hydrologicznych połączenia próchniczo-mineralne wpływają na proces przeobrażenia się tych gleb. W wyniku odwodnienia substancja organiczna podlega szybkiemu biologicznemu utlenieniu i jej ilość stopniowo się zmniejsza, a wzrasta zawartość części mineralnych (Pastuszko 2007).

Pawluczuk i Gotkiewicz (2003) badając gleby torfowo-murszowe obszarów młodoglacjalnych Polski północno-wschodniej dowiedli, że mineralizacja organicznych związków azotu jest zróżnicowana w zależności od warunków siedliskowych, a zwłaszcza uwilgotnienia i sposobu dopływu wody. Wykazali, iż w przesuszonych glebach w strefie równin sandrowych mineralizacja może przybierać znaczne rozmiary, podczas gdy na tym samym obiekcie badawczym w glebach silnie uwilgotnionych proces ten jest zahamowany.



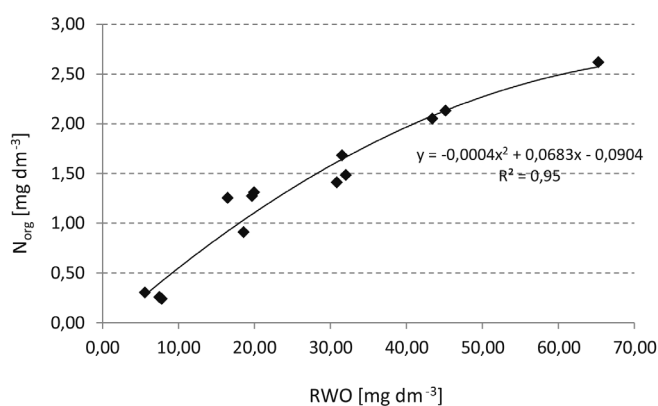
Rycina 5. Zależność między stężeniem rozpuszczonego węgla organicznego (RWO) a stężeniem azotu organicznego ( $N_{org}$ ) w wodach rzeki Łutownia w latach 2011–2014

Figure 5. The relationship between the concentration of dissolved organic carbon (DOC) and the concentration of organic nitrogen ( $N_{org}$ ) in the waters of the Łutownia river in 2011–2014

Badania w Dolinie Biebrzy wykazały, że mokradła otaczające Biebrzę są głównym źródłem azotu organicznego występującego w rzece w znacznych ilościach, przy czym największe jego stężenia występują w okresie letnim. Azot organiczny dostaje się do rzeki jako główny składnik materii organicznej wypłukanej z pokładów torfu, a zawierającej również organiczny fosfor i węgiel (Bielak 2009).

Podobne zjawiska zachodzą prawdopodobnie w Puszczy Białowieskiej, gdyż w przeprowadzonych badaniach stwierdzono istotną dodatnią korelację stężeń węgla organicznego i azotu organicznego w wodach obu rzek (ryc. 5–6).

W Puszczy Białowieskiej kluczowe znaczenie dla wielkości stężeń (i ich zmian) węgla organicznego i różnych form azotu mogą mieć warunki klimatyczne w ostatnich latach – wzrost temperatur, okresy suszy, jak i nierównomierne występowanie opadów. Na obszarze tym, po ponad 20-letnim okresie niekorzystnym, dopiero w latach 2009–2013 odnotowano optymalne dla środowiska leśnego warunki termiczno-wilgotnościowe (Malzahn et al. 2014). Obserwowany w ostatnich latach wzrost intensywności mineralizacji związków azotu w glebach może wskazywać na wpływ obserwo-



Rycina 6. Zależność między stężeniem rozpuszczonego węgla organicznego (RWO) a stężeniem azotu organicznego ( $N_{org}$ ) w wodach rzeki Perebel w latach 2011–2014

Figure 6. The relationship between the concentration of dissolved organic carbon (DOC) and the concentration of organic nitrogen ( $N_{org}$ ) in the waters of the Perebel river in 2011–2014

wanych obecnie zmian klimatycznych na ten proces (Sapek 2006). Potwierdzają to badania wykazujące, że nadmierne obniżenie zwierciadła wody gruntowej zwiększa intensywność procesów mineralizacji, a także miąższość warstwy, w której zachodzą te procesy (Turbiak, Miatkowski 2003). Uwalnia się wówczas ilość azotu mineralnego przekraczająca zapotrzebowanie roślin, a jego nadmiar wymywany jest z gleby i ulega rozproszeniu w środowisku.

## 5. Wnioski

1. Zmienność poszczególnych charakterystyk chemicznych wód powierzchniowych była zróżnicowana. Współczynniki zmienności wahały się od 21% dla stężeń wapnia w wodach z rzeki Perebel do 267% dla stężeń fosforanów w wodach Łutowni.

2. W latach 2011–2014 wody rzeki Łutownia zaliczono do I i III klasy jakości, zaś wody rzeki Perebel do II i III klasy jakości, z powodu wysokich stężeń organicznych form węgla i azotu.

3. Na gorszą jakość wód w rzekach miał wpływ proces wymywania z gleb dużej ilości materii organicznej.

4. Stopniowe obniżanie się stężeń azotu organicznego, przy jednoczesnym wzroście stężenia azotu mineralnego (szczególnie w wodach rzeki Perebel), świadczy o intensyfikacji mineralizacji materii organicznej w glebach tej zlewni.

## Konflikt interesów

Autorka deklaruje brak potencjalnych konfliktów.

## Podziękowania i źródła finansowania

Badania przeprowadzono w ramach projektu sfinansowanego przez Dyрекcję Generalną Lasów Państwowych BLP-361.

## Literatura

Bielak S. 2009. Ocena i prognoza stanu ekologicznego ekosystemu rzecznoego na obszarze Biebrzańskiego Parku Narodowego. Politechnika Krakowska. Praca doktorska, 1–337.

- Malzahn E., Pierzgałski E., Tyszka J., Janek M., Fronczak E., Stolarek A. 2014. Zmiany warunków klimatycznych i wodnych w środowisku lasów naturalnych Puszczy Białowieskiej. Maszynopis. Instytut Badawczy Leśnictwa, 1–245.
- Miniuk V. 1998. Chemizm wód powierzchniowych w różnych typach zagospodarowania zlewni na terenie Puszczy Białowieskiej. *Parki Narodowe i Rezerваты Przyrody* 17(1): 93–115.
- Moore T.R., Matos L., Roulet N.T. 2003. Dynamics and chemistry of dissolved organic carbon in Precambrian Shield catchments and an impounded wetland. *Canadian Journal of Fisheries and Aquatic Sciences* 60: 612–623. DOI 10.1139/F03-050.
- Pastuszko A. 2007. Substancja organiczna w glebach. *Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych* 30: 83–98.
- Pawluczuk J., Gotkiewicz J. 2003. Ocena procesu mineralizacji azotu w glebach wybranych ekosystemów torfowiskowych Polski północno-wschodniej w aspekcie ochrony zasobów glebowych. *Acta Agrophysica* 1(4): 721–728.
- Pierzgałski E., Tyszka J., Boczoń A., Janek M., Wróbel M., Stolarek A., Pachuta K., Oględzki P., Frąk M., Sikorski P., Komecka L., Czachorowski S., Pietrzak L., Ksepko M. 2010. Operat zarządzania wodami i ochrony ekosystemów wodnych (do Planu Ochrony Białowieskiego Parku Narodowego). Maszynopis. Instytut Badawczy Leśnictwa, 1–162.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 20 sierpnia 2008 r. w sprawie sposobu klasyfikacji stanu jednolitych części wód powierzchniowych. Dz.U.2008 nr 162 poz. 1008.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 listopada 2011 r. w sprawie sposobu klasyfikacji stanu jednolitych części wód powierzchniowych oraz środowiskowych norm jakości dla substancji priorytetowych. Dz.U.2011 nr 257 poz. 1545.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 22 października 2014 r. w sprawie sposobu klasyfikacji stanu jednolitych części wód powierzchniowych oraz środowiskowych norm jakości dla substancji priorytetowych. Dz.U.2014 poz. 1482.
- Sapek A. 2009. Rozpuszczalny węgiel organiczny w wodzie z gleb torfowych na bagnie Ławki. *Roczniki Gleboznawcze* 60(2): 89–101.
- Sapek B. 2006. Wpływ opadu atmosferycznego i temperatury oraz uwilgotnienia gleby łąkowej na uwalnianie i dynamikę mineralnych form azotu. *Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie* 17: 29–38.
- Skorbiłowicz M., Skorbiłowicz E., Wojciuk Z., Winiarek P. 2008. Wpływ źródeł antropogenicznych i naturalnych na jakość wód rzeki Narewka. *Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych* 37: 58–63.
- Turbiak J., Miatkowski Z. 2003. Zawartość mineralnych form azotu w długotrwale odwodnionej płytkiej glebie torfowo-murszowej i mineralno-murszowej. *Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie* 9: 139–151.

## Changes of water quality in the Łutownia and Perebel rivers in the Białowieża Primeval Forest

Magdalena Janek 

Forest Research Institute, Department of Forest Ecology, Sękocin Stary, ul. Braci Leśnej 3, 05–090 Raszyn, Poland

Tel. +48 22 7150524, e-mail: [M.Janek@ibles.waw.pl](mailto:M.Janek@ibles.waw.pl)

**Abstract.** The aim of the study was to determine changes in water quality, including chemistry of outflow from two rivers: Łutownia and Perebel located in the Białowieża Primeval Forest.

Water chemistry was investigated once in every three months in the years 2011–2014. Catchments differed in forest cover and habitat types. The results of the analysis of river waters were compared with the limit values for each class of water quality as settled by the legal standards.

It was found that the quality of the water in rivers declined due to high concentrations of carbon and nitrogen organic forms.

In general, there was observed a decrease of the concentration of organic nitrogen and an increase of the concentration of mineral nitrogen, especially in the Perebel catchment area.

**Keywords:** water quality, water chemistry, river, the Białowieża Primeval Forest

### 1. Introduction

It is believed that water conditions are amongst the most important factors shaping the ecosystem of the Białowieża Forest and determining its condition and durability. This applies to both the quantity and the quality of water. Water resources in the forest are steadily diminishing, and one of the main reasons for this phenomenon is the increase in air temperature. Consequently, ground water is at lower levels, streams and small water reservoirs are drying up, soils have less moisture and organic matter is mineralising. It was already pointed out several years ago that the trend of drying habitats poses a threat to the sustainability of the ecosystems in the Białowieża National Park (BNP).

The research conducted in 2009–2010 showed that the water quality in the rivers and reservoirs of the BNP and the groundwater need to be improved (Pierzgalski et al. 2010). The water quality in the Narewka, the largest river in the BNP, is defined as ‘bad’ by the standards of the Water Framework Directive of the European Union, and poor water quality is a particularly serious threat to the functioning of aquatic ecosystems.

Research was also carried out in the Białowieża Forest on the sources contributing to the chemical composition of

the Narewka River to identify them, assess the intensity of their impact and classify them (Miniuk 1998; Skorbiłowicz et al. 2008). A zone that negatively affects the water chemistry of the Narewka was defined, which included the town of Białowieża, Białowieża Forest and agricultural areas (down river, outside of the Białowieża Forest). It has been shown that the river’s water quality is affected by peat marsh areas, which emit some forms of nitrogen (ammoniacal and nitrite nitrogen) as a result of the mineralisation of soil formations.

The aim of the research performed during the period of 2011–2014 was to determine the changes in the quality and diversity of the chemistry of the water flowing in the two rivers– the Łutownia and Perebel – in the Białowieża Forest (Malzahn et al. 2015).

### 2. Study subjects

The river basins of the Łutownia and Perebel differ in terms of forest cover and types of forest habitats occurring within their borders (Table 1). The Łutownia River is a left-bank tributary of the Narewka River, which flows into the Narew. The Łutownia has several tributaries, most of which periodically dry up. Two tributaries, Krynica and

Submitted: 1.10.2016, reviewed: 14.11.2016, accepted after revision: 18.11.2016

Dubitka, flow throughout the year. The catchment area of the Łutownia has a high degree of forest cover – 92%. The villages of Teremiski and Buda in a mid-forest clearing and agricultural fields and pasture in the north-western part of the basin form the non-forested area of the basin. The Perebel River is a right-bank tributary of the Leśna Prawa River and, through the Bug River, is also part of the Narew River Basin. The forest cover of the basin is 66%. Non-forest land is located in the upper part of the catchment, mostly consisting of the rural villages of Długi Bród, Zabagonie, Piaski and Witowo. Coniferous forest habitats dominate in the Perebel River Basin, which were partially drained in the past. In 2005, several small weirs were built in its riverbed to slow down the outflow of water from the catchment area. The Perebel is an important source of water for the Topiło Reservoir.

### 3. Materials and research methods

Water samples to assess water quality were collected on a quarterly basis in the hydrological years of 2011–2014 at two fixed locations (next to water gauges):

- from the Łutownia River at the Pogorzelce profile,
- from the Perebel River at the Topiło profile.

Analyses of the physicochemical properties of water samples were performed at the Laboratory of Natural Environmental Chemistry of the Forest Research Institute. The scope of the analysis, research methods and applicable standards and procedures were as follows:

- pH level – potentiometric method (PN-C-04642-7:1999),
- electric conductivity (EC) – conductometric method (PN-EN-27888:1999),
- concentration of anions: chlorine ( $\text{Cl}^-$ ), nitrate ( $\text{NO}_3^-$ ), sulphate ( $\text{SO}_4^{2-}$ ), phosphate ( $\text{PO}_4^{3-}$ ) – ion chromatography (IC) method (PN-EN ISO 10304-1: 2009),
- concentration of ammonium cation ( $\text{NH}_4^+$ ) – IC method (PN-EN ISO 14911:2002),
- concentration of the elements: Ca, Mg, Na, K, Fe, Al, Mn, Zn, Cu, Cd, Pb – inductively coupled plasma atomic emission spectroscopy (ICP-OES) (PN-EN ISO 11885:2009),
- concentration of dissolved organic carbon (DOC) – infrared spectrophotometry (PN-EN 1484:1999),
- concentration of total nitrogen bound (TNb) – chemiluminescence method (PN-EN 12260: 2004).

The results of the analysis of river water were compared to the limits established in the ‘Regulation of the Minister of the Environment of 22 October 2014 on the method of classifying the status of the surface water of a body of water and environmental quality standards for priority substances’ (Journal of Laws 2014, item 1482).

The above-mentioned regulation as well as its earlier versions from 2008 (Journal of Laws 2008, No. 162, item 1008) and 2011 (Journal of Laws 2011, No. 257, item 1545) on the method of classifying the status of surface water were introduced in Poland to implement Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the

**Table 1.** Characteristics of research catchments in the Białowieża Primeval Forest

Characteristic of catchment	Unit	River	
		Łutownia	Perebel
Length of the river	km	14.8	4.7
Catchment area	km <sup>2</sup>	119.5	17.5
Density of river network	km·km <sup>-2</sup>	0.563	0.736
Altitude of river source	m a.s.l.	164	162
Altitude of hydrometric profile	m a.s.l.	150	158
Forest cover catchment	%	91.6	65.9
Coniferous habitats	%	9.9	31.1
Broadleaved forest habitats	%	73.5	24.5
Riparian forests	%	8.2	10.3
Fresh habitats	%	64.0	43.3
Wetland habitats	%	27.6	22.6
Fields and meadows	%	8.4	34.1

field of water policy, that is, the Water Framework Directive (WFD). The primary and fundamental objective of the WFD is to prevent water pollution and achieve good water quality by defining and implementing measures within integrated programmes of water management in the Member States of the European Union.

#### 4. Results and discussion

The results of the analysis of water taken from the rivers are presented in Tables 2 and 3. Amongst the physicochemical elements tested that had limits set for water quality in subsequent regulations on the status of the surface water of a water body were pH, EC and concentrations of  $\text{SO}_4$ , Cl,

Ca, Mg,  $\text{N-NH}_4$ ,  $\text{N-NO}_3$ . DOC was also analysed, and its level was compared to permissible concentrations of total organic carbon (TOC). Amongst the indicators characterising oxygen conditions and organic pollution, the regulation defines limits only for TOC. The obtained DOC results can be compared to the limit values of TOC, keeping in mind that according to data in the literature, the amount of TOC is mostly made up of DOC, whilst only a small part is suspended organic carbon.

In addition, amongst the water quality indicators studied from the group of particularly harmful substances to the aquatic environment were the concentrations of Zn, Cu and Al, and from the chemical indicators of water quality were the concentrations of Cd and Pb.

**Table 2.** The results of physicochemical analysis of water samples from the Łutownia river in 2011–2014 and limits for class I and II of water quality

Quarter / Year	EC $\mu\text{S}\cdot\text{cm}^{-1}$	pH	H	Cl	$\text{SO}_4^{2-}$	S- $\text{SO}_4^{2-}$	$\text{NO}_3^-$	N- $\text{NO}_3^-$	$\text{PO}_4^{3-}$	P- $\text{PO}_4^{3-}$	$\text{NH}_4^+$
II / 2011	260	7.76	0.000017	2.79	7.10	2.37	0.461	0.104	0.000	0.000	0.078
III / 2011	353	8.19	0.000006	2.33	5.71	1.91	0.321	0.073	0.084	0.028	0.072
IV / 2011	393	8.20	0.000006	4.03	16.20	5.41	0.000	0.000	0.000	0.000	0.008
I / 2012	354	7.62	0.000024	3.81	15.86	5.29	0.785	0.177	0.000	0.000	0.008
II / 2012	332	7.69	0.000020	2.09	4.97	1.66	0.249	0.056	0.000	0.000	0.109
IV / 2012	236	7.97	0.000011	3.63	4.67	1.56	0.661	0.149	0.000	0.000	0.028
I / 2013	157	9.28	0.000001	1.63	7.27	2.43	1.626	0.367	0.000	0.000	0.031
II / 2013	291	7.96	0.000011	2.68	8.17	2.73	0.035	0.008	0.000	0.000	0.045
III / 2013	384	7.51	0.000031	2.65	5.88	1.96	0.336	0.076	0.046	0.015	0.041
IV / 2013	188	8.26	0.000005	3.00	11.10	3.70	0.687	0.155	0.000	0.000	0.016
I / 2014	302	8.42	0.000004	2.26	5.11	1.71	1.453	0.328	0.000	0.000	0.019
II / 2014	264	8.01	0.000010	1.98	3.90	1.30	0.347	0.078	0.000	0.000	0.114
III / 2014	281	7.93	0.000012	9.15	27.53	9.19	0.229	0.052	0.000	0.000	0.047
IV / 2014	202	7.48	0.000033	5.49	23.75	7.93	0.229	0.052	0.000	0.000	0.037
<b>Min.</b>	157	7.48	0.000001	1.63	3.90	1.30	0.000	0.000	0.000	0.000	0.008
<b>Max.</b>	393	9.28	0.000033	9.15	27.53	9.19	1.626	0.367	0.084	0.028	0.114
Mean	286	7.86	0.000014	3.39	10.52	3.51	0.530	0.120	0.009	0.003	0.047
Stand.dev.	73		0.000010	1.94	7.52	2.51	0.486	0.110	0.025	0.008	0.035
Coeff.of var.	26%		74%	57%	72%	72%	92%	92%	267%	267%	74%
Limit I	1000	6.0-8.5	-	200	150	-	-	2.2	0.2	-	-
Limit II	1500	6.0-9.0	-	300	250	-	-	5.0	0.31	-	-

Most of the physicochemical indicators of the water tested were within the limits set for class I water quality – in terms of pH, conductivity and electrolytic concentrations of  $\text{SO}_4$ , Cl, Ca, Mg,  $\text{N-NH}_4$ ,  $\text{N-NO}_3$ .

Throughout the study period, the pH values of the water ranged between 7 and 8.5 (class I water quality). Only one sample taken from the Łutownia River in the first quarter of 2013 had a pH higher than 9.0, which is above the limit for class II quality (the Regulation's limits for classes III–V have not been set). The EC of water in the two rivers was within 150–450  $\mu\text{S}\cdot\text{cm}^{-1}$ , which is much lower than the limit values for class I water quality (1,000  $\mu\text{S}\cdot\text{cm}^{-1}$ ). Similarly, concentrations of sulphate and chloride ions in the waters of the two rivers were far below the limits for class I water quality.

The maximum concentration of sulphates was observed in water from the Perebel River – 35  $\text{mg}\cdot\text{dm}^{-3}$  (allowable limit of 150  $\text{mg}\cdot\text{dm}^{-3}$ ). The highest concentration of chloride, 9  $\text{mg}\cdot\text{dm}^{-3}$ , was confirmed in the Łutownia River (allowable limit of 200  $\text{mg}\cdot\text{dm}^{-3}$ ). The concentration of calcium in both rivers was similar: 30–80  $\text{mg}\cdot\text{dm}^{-3}$ , with a limit of 100  $\text{mg}\cdot\text{dm}^{-3}$  for class I water quality. Magnesium concentrations were generally higher in the water of the Łutownia River, but measurements for both rivers throughout the study period did not exceed 11  $\text{mg}\cdot\text{dm}^{-3}$ , at an allowable limit of 50  $\text{mg}\cdot\text{dm}^{-3}$ . The concentration of ammonium nitrogen and nitrate nitrogen also did not lower the quality of the water in the rivers. The maximum concentration of ammonium nitrogen was found in the second quarter of 2014 in the Perebel

$\text{N-NH}_4^+$	Ca	Mg	Na	K	Fe	Al	Mn	Cd	Cu	Pb	Zn	RWO	TNb
$\text{mg}\cdot\text{dm}^{-3}$													
0.061	48.5	5.74	2.31	1.20	0.293	0.006	0.001	0.00003	0.0077	0.0613	0.027	34.17	1.79
0.056	64.8	8.77	3.06	1.02	0.084	0.003	0.014	0.00008	0.0057	0.0468	0.035	22.06	1.75
0.006	72.8	9.71	3.65	1.36	0.030	0.007	0.006	0.00000	0.0133	0.0019	0.050	11.50	0.82
0.006	59.9	7.61	3.49	1.27	0.301	0.011	0.021	0.00000	0.0165	0.0004	0.048	14.33	1.26
0.085	71.3	10.56	3.74	0.80	0.039	0.006	0.201	0.00000	0.0143	0.0014	0.034	13.57	1.23
0.022	34.6	9.90	4.04	1.87	0.015	0.005	0.006	0.00003	0.0006	0.0021	0.028	10.64	0.64
0.024	30.9	3.19	1.41	0.79	0.039	0.013	0.012	0.00002	0.0005	0.0038	0.033	9.48	0.81
0.035	55.9	6.65	2.84	1.47	0.111	0.012	0.001	0.00001	0.0011	0.0028	0.033	21.86	1.02
0.032	66.1	10.52	4.88	1.66	0.012	0.007	0.002	0.00001	0.0007	0.0067	0.050	5.80	0.42
0.012	39.7	4.67	2.40	0.90	0.130	0.007	0.006	0.00011	0.0026	0.0006	0.019	18.57	0.93
0.015	59.4	7.58	3.43	0.88	0.045	0.005	0.003	0.00013	0.0021	0.0023	0.035	14.61	1.02
0.088	50.0	8.12	3.70	0.97	0.029	0.001	0.178	0.00006	0.0021	0.0021	0.011	13.36	0.86
0.037	49.3	3.81	3.87	1.67	0.311	0.012	0.017	0.00010	0.0018	0.0025	0.028	30.54	1.55
0.029	37.4	2.84	2.88	0.33	0.162	0.013	0.010	0.00054	0.0026	0.0014	0.019	25.78	1.29
0.006	30.9	2.84	1.41	0.33	0.012	0.001	0.001	0.00000	0.0005	0.0004	0.011	5.80	0.42
0.088	72.8	10.56	4.88	1.87	0.311	0.013	0.201	0.00054	0.0165	0.0613	0.050	34.17	1.79
0.036	52.9	7.12	3.26	1.16	0.114	0.008	0.034	0.00008	0.0051	0.0097	0.032	17.59	1.10
0.027	13.7	2.70	0.86	0.42	0.111	0.004	0.066	0.00014	0.0056	0.0191	0.012	8.29	0.40
74%	26%	38%	26%	37%	97%	51%	194%	175%	110%	196%	36%	47%	37%
0.78	100	50	-	-	-	0.4	-	0.00045	0.05	0.0072	1	15	5
1.56	200	100	-	-	-	0.4	-	0.00045	0.05	0.072	1	20	10

River –  $0.61 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$  (the allowable limit for class I water quality is  $0.78 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$ ). The highest concentrations of nitrate nitrogen in the waters of both rivers occurred in the first quarter of 2013, but they were significantly below the limit of  $2.2 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$ . Also, the concentrations of aluminium, zinc, copper and cadmium did not generally exceed the limits that would result in a lower assessment of water quality.

The factor deteriorating the water quality of the two rivers was the concentration of DOC, most of which exceeded the limit of  $15 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$  (the allowable limit of TOC for class I water quality in streams in natural areas is influenced by peat-forming processes) and, many cases, the limit of  $20 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$  (the analogous limit for class II water quality). Approximately half of the samples taken from the Perebel River and one-third of the samples taken from the Łutownia River had DOC concentrations in the range of  $20\text{--}65 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$ .

On the basis of the tests, the river water can be qualified as

- Class I: Łutownia in 2012 and 2013,
- Class II: Perebel in 2012 and 2014,
- Class III: Perebel in 2011 and 2013 and Łutownia in 2011 and 2014.

In comparing the water chemistry of both streams, we can see that the water of the Perebel River was slightly less alkaline than the Łutownia River's water (average pH was lower by 0.38). At the same time, with small differences in EC (approximately 10%) indicating total water mineralisation, the water from the Perebel River Basin has much higher ion concentrations of phosphate (873%), iron (451%), ammonium (349%), cadmium (238%), aluminium (228%), manganese (217%) and DOC (150%) and somewhat higher concentrations of total nitrogen (138%), sulphate (133%) and chloride ions (120%). The water leaving the Łutownia River Basin has

**Table 3.** The results of physicochemical analysis of water samples from the Perebel river in 2011–2014 and limits for class I and II of water quality

Quarter / Year	EC	pH	H	Cl <sup>-</sup>	SO <sub>4</sub> <sup>2-</sup>	S-SO <sub>4</sub> <sup>2-</sup>	NO <sub>3</sub> <sup>-</sup>	N-NO <sub>3</sub> <sup>-</sup>	PO <sub>4</sub> <sup>3-</sup>	P-PO <sub>4</sub> <sup>3-</sup>	NH <sub>4</sub> <sup>+</sup>
	$\mu\text{S} \cdot \text{cm}^{-1}$	-									
II / 2011	189	8.09	0.000008	4.98	12.72	4.25	0.000	0.000	0.000	0.000	0.037
III / 2011	304	7.37	0.000043	5.37	3.66	1.22	0.036	0.008	0.229	0.075	0.099
IV / 2011	239	7.69	0.000020	2.84	17.42	5.82	0.322	0.073	0.134	0.044	0.172
I / 2012	198	7.26	0.000055	5.81	23.80	7.94	0.205	0.046	0.000	0.000	0.032
II / 2012	260	7.94	0.000011	3.33	13.29	4.44	0.996	0.225	0.150	0.049	0.395
I / 2013	263	7.19	0.000065	6.74	35.20	11.75	1.118	0.253	0.000	0.000	0.021
II / 2013	229	7.34	0.000046	5.25	18.84	6.29	0.068	0.015	0.053	0.017	0.042
III / 2013	230	7.47	0.000034	2.67	14.27	4.76	0.573	0.129	0.208	0.068	0.100
IV / 2013	277	8.46	0.000003	4.59	8.49	2.83	0.613	0.139	0.064	0.021	0.019
I / 2014	277	7.99	0.000010	3.23	5.75	1.92	0.398	0.090	0.059	0.019	0.379
II / 2014	224	7.10	0.000079	2.49	5.65	1.88	0.607	0.137	0.000	0.000	0.784
III / 2014	455	7.77	0.000017	2.81	7.88	2.63	0.204	0.046	0.000	0.000	0.033
IV / 2014	262	7.37	0.000043	3.02	15.12	5.05	0.030	0.007	0.156	0.051	0.006
<b>Min.</b>	189	7.10	0.000003	2.49	3.66	1.22	0.000	0.000	0.000	0.000	0.006
<b>Max.</b>	455	8.46	0.000079	6.74	35.20	11.75	1.118	0.253	0.229	0.075	0.784
Mean	262	7.48	0.000033	4.09	14.01	4.68	0.398	0.090	0.081	0.026	0.163
Stand.dev.	66		0.000024	1.42	8.64	2.89	0.366	0.083	0.084	0.028	0.228
Coeff.of var.	25%		72%	35%	62%	62%	92%	92%	104%	104%	140%
Limit I	1000	6.0-8.5	-	200	150	-	-	2.2	0.2	-	-
Limit II	1500	6.0-9.0	-	300	250	-	-	5.0	0.31	-	-

clearly higher concentrations of magnesium (174%), copper (173%), nitrates (133%), potassium (131%) and zinc (118%).

Organic nitrogen is the difference between TNb and the amount of mineral forms of nitrogen ( $N_{\min}$ ), in this case, nitrate nitrogen and ammonium nitrogen. In the equation, it was assumed that the nitrogen in the form of nitrite nitrogen was not present or its concentration was so small that it could be bypassed. This assumption is correct if the water quality has not significantly deteriorated since the tests performed in the spring of 2010 in the Białowieża Forest for the Narewka and several of its tributaries. In these studies, the chemical analyses carried out at 11 measuring sites showed no presence of nitrite nitrogen (Pierzgalski et al. 2010). The concentration of organic nitrogen ( $N_{\text{org}}$ ) was calculated using the following formulas:

$$N_{\text{org}} = \text{TNb} - N_{\min}$$

$$N_{\min} = N_{\text{NO}_3} + N_{\text{NH}_4} \quad (\text{when } N_{\text{NO}_2} = 0),$$

where

$N_{\text{org}}$  is the organic nitrogen,  
 TNb is the total nitrogen bound,  
 $N_{\min}$  is the mineral nitrogen,  
 $N_{\text{NO}_3}$  is the nitrate nitrogen,  
 $N_{\text{NH}_4}$  is the ammonium nitrogen,  
 $N_{\text{NO}_2}$  is the nitrite nitrogen.

The calculated concentration of organic nitrogen was significant, and its amount is depicted in Figures 1 and 2. The concentration of  $N_{\text{org}}$  in the water of the Lutownia River was in the range 0.31–1.62 mg·dm<sup>-3</sup> and in the Perebel River 0.24–2.62 mg·dm<sup>-3</sup>. The organic form of nitrogen dominated for all dates.

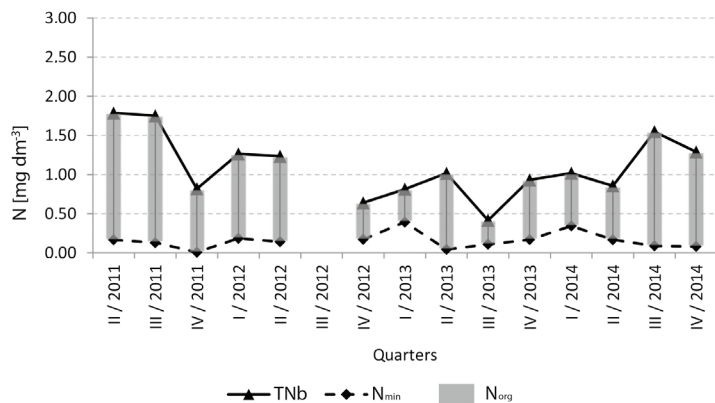
After analysing all of the tested physicochemical indicators, most do not show any trends of change or clear sea-

N-NH <sub>4</sub> <sup>+</sup>	Ca	Mg	Na	K	Fe	Al	Mn	Cd	Cu	Pb	Zn	RWO	TNb
mg·dm <sup>-3</sup>													
0.029	50.5	3.73	3.19	0.49	0.456	0.019	0.003	0.00020	0.0056	0.0458	0.026	45.14	2.16
0.077	65.0	3.93	2.45	0.46	1.931	0.026	0.339	0.00108	0.0061	0.0425	0.034	65.25	2.70
0.133	43.0	4.01	2.95	0.71	0.039	0.019	0.225	0.00000	0.0006	0.0250	0.015	16.47	1.46
0.025	35.7	3.11	2.79	0.91	0.127	0.015	0.022	0.00000	0.0113	0.0012	0.031	19.67	1.35
0.307	47.1	3.94	3.09	0.90	0.173	0.010	0.092	0.00010	0.0028	0.0015	0.022	19.94	1.84
0.017	53.3	4.15	3.66	1.22	1.227	0.034	0.003	0.00022	0.0002	0.0017	0.052	30.82	1.68
0.033	48.0	3.75	3.58	0.83	0.350	0.020	0.004	0.00004	0.0002	0.0024	0.023	32.03	1.53
0.078	41.8	3.75	3.14	0.84	0.059	0.005	0.012	0.00008	0.0001	0.0019	0.022	5.58	0.51
0.015	54.7	3.64	3.42	0.28	0.650	0.020	0.000	0.00022	0.0027	0.0014	0.015	31.53	1.84
0.294	55.8	3.75	2.69	0.24	0.713	0.015	0.070	0.00018	0.0018	0.0016	0.017	43.41	2.44
0.609	41.2	1.07	1.85	2.39	0.751	0.039	0.138	0.00020	0.0034	0.0055	0.058	18.56	1.66
0.025	75.7	10.35	4.45	1.38	0.020	0.003	0.014	0.00001	0.0021	0.0030	0.015	7.50	0.33
0.005	44.4	3.98	3.03	0.79	0.200	0.004	0.039	0.00014	0.0015	0.0032	0.025	7.78	0.25
0.005	35.7	1.07	1.85	0.24	0.020	0.003	0.000	0.00000	0.0001	0.0012	0.015	5.58	0.25
0.609	75.7	10.35	4.45	2.39	1.931	0.039	0.339	0.00108	0.0113	0.0458	0.058	65.25	2.70
0.127	50.5	4.09	3.10	0.88	0.515	0.018	0.074	0.00019	0.0029	0.0105	0.027	26.44	1.52
0.177	10.8	2.04	0.63	0.56	0.555	0.011	0.104	0.00028	0.0032	0.0162	0.014	17.35	0.76
140%	21%	50%	20%	64%	108%	62%	140%	148%	107%	154%	50%	66%	50%
0.78	100	50	-	-	-	0.4	-	0.00045	0.05	0.0072	1	15	5
1.56	200	100	-	-	-	0.4	-	0.00045	0.05	0.072	1	20	10

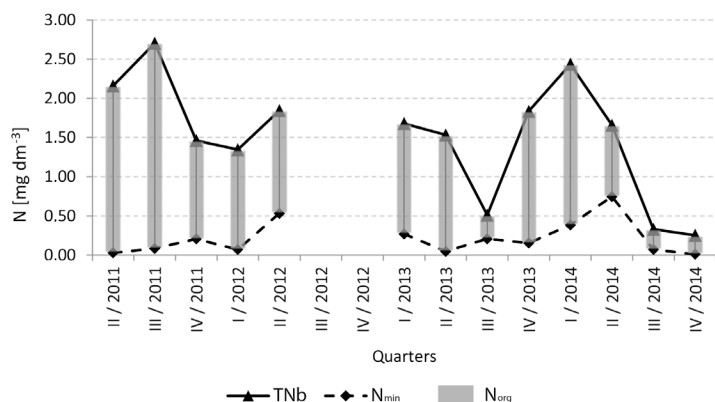
sonal variation. Only TNb concentrations in the Łutownia River water and TNb and DOC in the Perebel River water indicate decreasing trends (Figures 3 and 4). On the basis of the calculations, it can also be stated that the concentration of organic nitrogen is decreasing and the concentration of mineral nitrogen is increasing in both the rivers. In all cases, the changes are occurring more quickly in the water of the Perebel River (the absolute values of coefficients of skewness trend lines are larger), in a catchment area that

has over 30% coniferous habitats, and also more than 30% non-forested land. Although the concentration of DOC in the two rivers is significant, it should be noted that this carbon is derived from natural sources and its concentration does not exceed that found in the other, clean rivers of the Białowieża Forest (Pierzgalski et al. 2010; Malzahn et al. 2014).

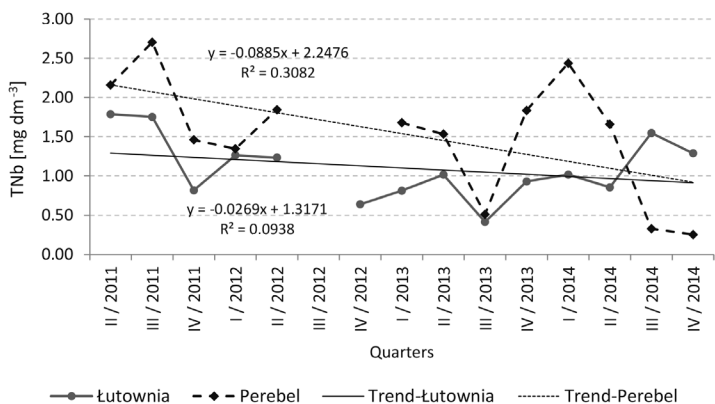
The DOC found in natural waters is made up of about 90% of a complex mixture of humus compounds, star-



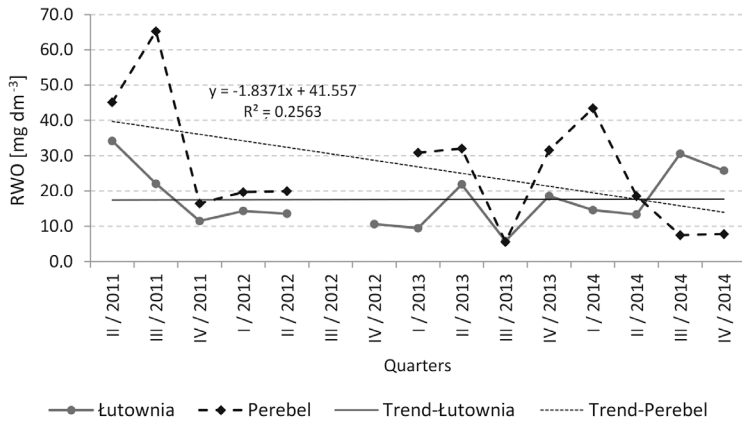
**Figure 1.** Concentrations of total bound nitrogen (TNb), mineral nitrogen ( $N_{min}$ ) and organic nitrogen ( $N_{org}$ ) in the waters of the Lutownia river in 2011–2014



**Figure 2.** Concentrations of total bound nitrogen (TNb), mineral nitrogen ( $N_{min}$ ) and organic nitrogen ( $N_{org}$ ) in the waters of the Perebel river in 2011–2014



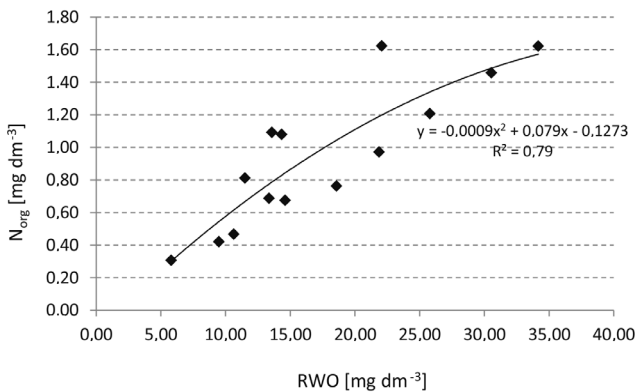
**Figure 3.** Changes in concentrations of total bound nitrogen – TNb (and their linear trend) in the waters of rivers: Lutownia and Perebel in 2011–2014



**Figure 4.** Changes in concentrations of dissolved organic carbon – RWO (and their linear trend) in the waters of rivers: Łutownia and Perebel in 2011–2014

ting with short chain molecule acids to large particles of humic substances (Moore et al. 2003). The formation and movement of DOC in soils is an important process of the transformation of soil organic matter and the carbon cycle between ecosystems. An important source of DOC in river water is peat soil. An increase in the concentration of DOC in surface waters has been observed in both Europe and North America for decades (Sapek 2009), which was not confirmed, however, in this four-year study, perhaps because of a too short period of research.

Of importance to the interpretations made above is the fact that about 20% of the Białowieża Forest has hydrogenic soils. They constitute a separate group of soils in which the bulk of the matter is made up of organic substances, and the joining of humus and minerals resulting from changes in hydrological conditions influences the transformation process of these soils. As a result of dehydration, the organic matter undergoes rapid biological oxidation; its amount gradually decreases and its mineral content increases (Pastuszko 2007).

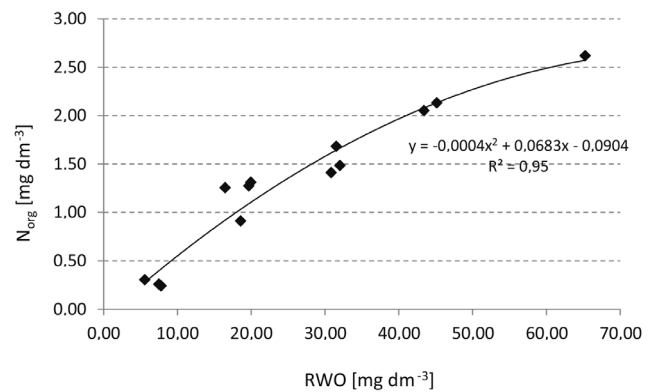


**Figure 5.** The relationship between the concentration of dissolved organic carbon (DOC) and the concentration of organic nitrogen ( $N_{org}$ ) in the waters of the Łutownia river in 2011–2014

Pawluczuk and Gotkiewicz (2003), in studying the peat marsh soils of late-glacial areas in the northeast of Poland, demonstrated that the mineralisation of organic nitrogen compounds varies depending on habitat conditions, especially humidity and the methods by which water is supplied. They showed that in the desiccated soil of outwash plains, mineralisation can be quite extensive, whilst at the same study site, this process was inhibited in heavily moistened soils.

Research in the Biebrza River Valley showed that the wetlands surrounding the river are the main source of the significant quantities of organic nitrogen present in it, with the largest concentrations occurring in the summer. Organic nitrogen enters the river as the main component of organic matter washed out from layers of peat, which also contains organic phosphorus and carbon (Bielak 2009).

A similar phenomenon is probably occurring in the Białowieża Forest, as studies have found a significant positive correlation between the concentrations of organic carbon and organic nitrogen in the water of both rivers (Figures 5 and 6).



**Figure 6.** The relationship between the concentration of dissolved organic carbon (DOC) and the concentration of organic nitrogen ( $N_{org}$ ) in the waters of the Perebel river in 2011–2014

The climatic conditions of recent years – increased temperatures, droughts and irregular rainfall – are of key significance in the Białowieża Forest for the concentration levels (and changes thereof) of organic carbon and various forms of nitrogen. In this area, after more than 20 unfavourable years, optimal thermal and moisture conditions for the environment of the forest were noted only in 2009–2013 (Malzahn et al. 2014). The increasing intensity of the mineralisation of nitrogen compounds in soils observed in recent years may be an indication of the currently observed effects of climate change on this process (Sapek 2006). This is confirmed by studies showing that an excessive lowering of the groundwater table increases the intensity of mineralisation as well as the thickness of the layers in which this process is occurring (Turbiak, Miatkowski 2003). This results in the release of amounts of nitrogen that exceed the requirements of plants, with this surplus eluted from the soil and dispersed in the environment.

## 5. Conclusions

- The variability of specific chemical characteristics of surface water differed. The coefficients of variation ranged from 21% for concentrations of calcium in the water of the Perebel River to 267% for phosphate concentrations in the water of the Lutownia River.
- In 2011–2014, the water quality of the Lutownia River was determined to be class I and III, whilst the quality of the Perebel River was class II and III because of high concentrations of organic forms of carbon and nitrogen.
- The lower quality of the water in the rivers was impacted by the leaching of large amounts of organic matter from the soil.
- The gradual decline in the concentrations of organic nitrogen, with a simultaneous increase in the concentration of mineral nitrogen (especially in the Perebel River water), testifies to the intensification of the mineralisation of organic matter in the soils of this river basin.

## Conflict of interest

The author declares no potential conflicts of interest.

## Acknowledgement and source of funding

The research was conducted within the framework of a project funded by the Directorate General of State Forests National Forest Holding BLP-361.

## References

- Bielak S. 2009. Ocena i prognoza stanu ekologicznego ekosystemu rzecznoego na obszarze Biebrzańskiego Parku Narodowego. Politechnika Krakowska. Praca doktorska, 1–337.
- Malzahn E., Pierzgalski E., Tyszka J., Janek M., Fronczak E., Stolarek A. 2014. Zmiany warunków klimatycznych i wodnych w środowisku lasów naturalnych Puszczy Białowiejskiej. *Maszynopis. Instytut Badawczy Leśnictwa*, 1–245.
- Miniuk V. 1998. Chemizm wód powierzchniowych w różnych typach zagospodarowania zlewni na terenie Puszczy Białowiejskiej. *Parki Narodowe i Rezerваты Przyrody* 17(1): 93–115.
- Moore T.R., Matos L., Roulet N.T. 2003. Dynamics and chemistry of dissolved organic carbon in Precambrian Shield catchments and an impounded wetland. *Canadian Journal of Fisheries and Aquatic Sciences* 60: 612–623. DOI 10.1139/F03-050.
- Pastuszko A. 2007. Substancja organiczna w glebach. *Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych* 30: 83–98.
- Pawluczuk J., Gotkiewicz J. 2003. Ocena procesu mineralizacji azotu w glebach wybranych ekosystemów torfowiskowych Polski północno-wschodniej w aspekcie ochrony zasobów glebowych. *Acta Agrophysica* 1(4): 721–728.
- Pierzgalski E., Tyszka J., Boczoń A., Janek M., Wróbel M., Stolarek A., Pachuta K., Oględzki P., Frąk M., Sikorski P., Komecka L., Czachorowski S., Pietrzak L., Ksepko M. 2010. Operat zarządzania wodami i ochrony ekosystemów wodnych (do Planu Ochrony Białowiejskiego Parku Narodowego). *Maszynopis. Instytut Badawczy Leśnictwa*, 1–162.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 20 sierpnia 2008 r. w sprawie sposobu klasyfikacji stanu jednolitych części wód powierzchniowych. *Dz.U.2008 nr 162 poz. 1008*.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 listopada 2011 r. w sprawie sposobu klasyfikacji stanu jednolitych części wód powierzchniowych oraz środowiskowych norm jakości dla substancji priorytetowych. *Dz.U.2011 nr 257 poz. 1545*.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 22 października 2014 r. w sprawie sposobu klasyfikacji stanu jednolitych części wód powierzchniowych oraz środowiskowych norm jakości dla substancji priorytetowych. *Dz.U.2014 poz. 1482*.
- Sapek A. 2009. Rozpuszczalny węgiel organiczny w wodzie z gleb torfowych na bagnie Ławki. *Roczniki Gleboznawcze* 60(2): 89–101.
- Sapek B. 2006. Wpływ opadu atmosferycznego i temperatury oraz uwilgotnienia gleby łąkowej na uwalnianie i dynamikę mineralnych form azotu. *Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie* 17: 29–38.
- Skorbiłowicz M., Skorbiłowicz E., Wojciuk Z., Winiarek P. 2008. Wpływ źródeł antropogenicznych i naturalnych na jakość wód rzeki Narewka. *Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych* 37: 58–63.
- Turbiak J., Miatkowski Z. 2003. Zawartość mineralnych form azotu w długotrwale odwodnionej płytce glebie torfowo-murszowej i mineralno-murszowej. *Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie* 9: 139–151.